

De keuze van Hans Crombag

Eva van den Broek

De Academische Boekengids 55, maart 2006, pp. 19.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

Hans Crombag (1935), emeritus hoogleraar rechtspsychologie aan de universiteiten van Maastricht, Leiden en Antwerpen, komt regelmatig als getuige-deskundige in het nieuws met controversiële uitspraken. 'Ik ben in de loop der jaren van *darling* tot luis in de pels van de rechtspraak verworden.' Als rechtspsycholoog bestudeert Crombag de 'legal mind': hoe een rechter tot een uitspraak komt, welke motivering hij daarvoor geeft en wat als bewijs gezien wordt.

'We hangen nogal aan het idee dat we onszelf onder controle hebben, dat onze beslissingen het gevolg zijn van redeneringen, drijfveren en overdenkingen. De omslag in mijn denken daarover kwam met het eerste boek dat ik van **B.F. Skinner** las. Ik begon mijn psychologiestudie in de jaren vijftig in Nijmegen. In die dagen leek psychologie te gaan over hoe mensen "van binnen" in elkaar zitten. *Aufbau der Person* heette het gangbare leerboek. Daarin werd uitgebreid de *Schichtentheorie* uit de doeken gedaan: de persoonlijkheid was opgebouwd uit drie lagen, de *Lebensgrund*, de *endothymen Grund* en de *personeller Oberbau*. Achteraf bezien vind ik dat een markant begin van een psychologiestudie. Wat is het eigenlijke onderwerp van de psychologie? De "psyche" - hoort u dat ik het woord nu bijna niet uit mijn mond krijg? Bijna gedachteloos nam ik alles wat gedrukt stond voor waar aan.

In die tijd deed men in Nijmegen op twee manieren onderzoek. In de eerste plaats werden theorieën verzonnen vanuit de leunstoel, wellicht geïnspireerd door introspectie. In de tweede plaats stelde men vragenlijsten op en ondervroeg men aan de hand daarvan proefpersonen over hun zielenleven. Het verzinnen van beweegredenen viel de proefpersonen niet moeilijk, want we hebben allemaal een theorie over waarom we iets doen, die wij ons op prille leeftijd eigen gemaakt hebben en die in ons taalgebruik besloten ligt. Al eerder was mij het gevoel bekropen dat er andere, niet minder logische of arbitraire theorieën te vormen zijn over de menselijke geest. Later kwam ik tot de conclusie dat de psychologie over het *gedrag* van mensen gaat. Het innerlijk is alleen van belang in zoverre het iets over dat gedrag zegt, over waarom mensen doen wat ze doen.'

'Skinner schreef dat je alles wat mensen zelf beweren over hun beweegredenen moet wantrouwen en zelfs buiten beschouwing laten. Zijn bekendste uitspraak is: "*Behavior is shaped and maintained by its consequences.*" Zijn meest controversiële boek is *Beyond Freedom and Dignity*. Skinner betoogt daarin dat we grote problemen, zoals de overbevolking, niet kunnen oplossen zolang we ons blijven vastklampen aan het idee van een vrije wil. Een meer "wetenschappelijke" houding zou ons bevrijden van de neiging oorzaken te zoeken in onszelf en ons dwingen naar de omstandigheden te kijken die ons gedrag veroorzaken. Skinner was nogal radicaal. In zijn tijd was het meten van reactietijden de enige betrouwbare methode om inzicht te verwerven in de werking van het brein - hoe langer het duurde voordat een respons werd gegeven, des te ingewikkelder was de berekening of afweging die aan het gedrag voorafging. Deze methode was niet aan mode onderhevig en liet weinig ruimte over voor gespeculeer. Natuurlijk zijn er sindsdien meer wegen gevonden om inzicht te verkrijgen in het proces dat verloopt vanaf de binnenkomende prikkel, via de verwerking in het organisme, tot gedrag. Tegenwoordig hebben we bijvoorbeeld de *functional Magnetic Resonance Imaging*-scan. Ik realiseer me dat Skinner in sommige opzichten verouderd is. Maar de behavioristische aanpak is het enige harde stuk van de psychologie dat verifieerbaar is. De gedragstheorie leeft nog steeds, maar wordt nu vooral gebruikt en uitgebouwd door dieronderzoekers.

Het probleem met Skinners theorie was vooral dat het niet duidelijk was wat *reinforcers* waren. Skinner was daar heel laconiek in: hij noemde alles wat voor een herhaling zorgde een *reinforcer*. De dierpsycholoog Daniel Premack wilde dat verduidelijken en heeft het begrip *reinforcers* gedefinieerd als alles wat schaars is. Wanneer een dier zich in een experimentele kooi vrij mag gedragen, zal het zowel eten als met een bepaalde frequentie op een hendel drukken. In de operante variant van conditionering wordt een proefdier geleerd om zijn eten te verdienen door op die hendel te drukken - het eten is dan schaars. Wanneer vervolgens een situatie wordt gecreëerd waarin het hendel duwen beperkt wordt toegestaan, is het dier bereid iets op te eten om maar op die hendel te mogen duwen. Omgekeerde conditionering blijkt dus ook mogelijk.'

'We leren veel zonder dat we het beseffen. In dat verband wil ik het boek *Implicit Learning and Tacit Knowledge* van **Arthur Reber** noemen. Als voorbeeld van impliciet leren kan ik een onderzoek aanhalen waarin mensen ketens van opeenvolgende symbolen kregen aangeboden, waarbij de plaats van elk symbool afhing van het voorgaande symbool. De proefpersonen moesten beoordelen of een nieuwe sequentie "grammaticaal" was of niet en kregen daarover feedback. Dat konden ze veel beter dan wanneer ze alleen zouden gokken, maar niemand kon zinnig uitleggen wat hij geleerd had - men zag de regelmaat, maar kon die niet verwoorden. U en ik spreken Nederlands, maar het uitleggen van

grammaticale constructies is lastig en articuleren wat we al sprekende geleerd hebben, kunnen we nauwelijks. We zijn ons niet bewust van de onderliggende regels. Freud heeft overigens een janboel gemaakt van het woord "bewust". Wat ik onder bewustzijn versta, behoeft geen ingewikkelde definitie: het is datgene wat je kunt zeggen. Een groot deel van ons leren en van onze cognitie is impliciet. Dat stelt ons in staat in deze wereld te overleven.

Dit eenmaal wetende is het boek van **Joseph LeDoux** interessant. *The Emotional Brain* beschrijft hoe de emotionele waardering onmiddellijk volgt nadat een prikkel ons heeft bereikt. Ook de impuls tot handelen wordt razendsnel in gang gezet - in het beste geval komt de cortex achteraf erachter dat er misschien ingegrepen moet worden, of dat er eventueel een reden tot handelen geconstrueerd moet worden. Het gedrag is volledig geautomatiseerd. Die snelle verwerking en evaluatie van prikkels noemt LeDoux de *low road*. Halverwege een handeling alsnog proberen de uitvoering cognitief te beïnvloeden noemt hij de *high road*. Diffuse prikkels zoals angst worden in onze amygdala onmiddellijk doorgeschakeld naar gedrag. Het bewustzijn hobbelt er als het ware achteraan. Deze tweedeling van het systeem heeft vergaande gevolgen: omdat de neurale structuren van de amygdala naar de cortex veel beter ontwikkeld zijn dan de verbindingen die in de andere richting lopen, is het moeilijk om angst te onderdrukken door te redeneren. Omdat we die emotionele reacties niet kunnen controleren, zijn we ontzettend goed in achteraf verantwoorden waarom we iets deden.'

'EEN NIET GERING DEEL VAN DE PSYCHOLOGIE BESTAAT NOG UIT HET UITLEGGEN DAT DINGEN ANDERS ZITTEN DAN WE DENKEN. DAAR SCOREN WIJ PSYCHOLOGEN MEE.'

"Telling More Than We Can Know", het artikel waarmee de psycholoog **Timothy Wilson** bekend is geworden, maakte duidelijk dat mensen willekeurige redenen verzinnen om hun eigen gedrag te verklaren. Vaak voldoen die redenen meer aan impliciete theorieën over hoe mensen behoren te denken dan aan de waarheid. In zijn boek *Strangers to Ourselves* werkt Wilson dat idee uit en betoogt hij dat we vreemden zijn, voor onszelf en voor elkaar. Wat we over onszelf denken te weten, is onbruikbaar voor psychologisch onderzoek. Iets voorzichtiger uitgedrukt: het is niet uitgesloten dat gedragsmededelingen juist zijn, maar er is ook geen enkele reden om aan te nemen dat ze waar zijn. Een niet gering deel van de psychologie bestaat nog uit het uitleggen dat dingen anders zitten dan we denken. Daar scoren wij psychologen mee.

Waarom hechten we zo aan het idee dat onze handelingen een oorzaak vinden in een voorafgaand psychologisch besluit, een wens, een emotie of wat dan ook? We willen de boel onder controle houden. We hebben onze eigen wil die determineert wat er gebeurt, toch? Op jonge leeftijd hebben we dat geleerd, omdat er een dagelijkse variant van deze theorie bestaat. We zijn het slachtoffer van onze eigen *folk psychology*. Die zorgt ervoor dat we over onszelf en over anderen praten in termen van drijfveren - zelfs ik, die denkt dat het allemaal flauwekul is, praat erover alsof die dingen echt bestaan. Het mentalisme ligt besloten in ons taalgebruik. Het maakt zozeer deel uit van onze cultuur dat we er nauwelijks meer vanaf kunnen.

Wilson noemt het "adaptief", een evolutionaire aanpassing, dat onze beweegredenen onbewust zijn, omdat het zo praktisch is: we hoeven ons niet bewust te zijn welke stimuli op enig moment de voorrang krijgen in de verwerking. Het zou lastig zijn als we ons om alles druk moesten maken. Zonder erover na te denken filteren we alle binnenkomende informatie. We hebben een aangeboren maar onbewuste alertheid op gevaar. We zien het letterlijk aankomen en weten wanneer de aandacht verlegd moet worden. Hoe bepalen we dat? Onbewust, en met andere woorden: onwillekeurig.

In dit verband heb ik **Daniel Wegner** uitgezocht. In het werkelijk briljante boek *Illusion of Conscious Will* beargumenteert hij dat, in tegenstelling tot wat bijna iedereen graag gelooft, de wil niet de belangrijkste gedragsdeterminant is. Wegner stelt dat er geen onderscheid valt te maken tussen gewilde en onwillekeurige beslissingen. Het is een illusie dat we kunnen uitmaken of we iets bewust hebben gedaan of niet. De determinanten liggen niet in ons, maar buiten ons; de omstandigheden bepalen wat we doen. Ons eigen gedrag overkomt ons dus. De contingenties van de omgeving bepalen wat wij doen. Directer nog: ze bepalen het resultaat van onze handelingen, zowel in onze fysieke als in onze sociale omgeving. De grenzen aan ons reactiepatroon worden natuurlijk gesteld door onze fylogenetische en ontogenetische geschiedenis. De fylogenetische geschiedenis delen wij, als een soort. Wij zijn geen vogels, dus wij kunnen niet vliegen. Onze persoonlijke histories verschillen, maar daarin ben ik niet geïnteresseerd. Die kleine verschillen zie ik als ruis, het gaat mij om generieke psychologische wetten.

Mijn onvrede met de "softe", individuele psychologische aanpak stamt uit de periode van mijn promotie. Tijdens mijn promotieonderzoek heb ik bij A.D. de Groot gewerkt. Daarnaast heb ik methodologisch onderzoek verricht aan de Technische Hogeschool Eindhoven. Ik was gepreoccupeerd door methodologie, vooral door statistische methoden. Toen ik eenmaal het rekenen onder de knie had, kreeg ik aandacht voor waar ik aan aan het rekenen was. Dat beviel me steeds minder. Mijn onderzoek had een sterk sociaal-psychologische inslag: ik wilde zien hoe de studiemotivatie en attitude beïnvloed werden door verenigingslidmaatschap. En verdomd, corpsleden deden het beter dan de "nihilisten". Mijn proefschrift was voor een groot deel gebaseerd op de motivatietheorie van Jack Atkinson, een goede vriend van mij. Met hem ben ik altijd bevriend gebleven, maar niet met zijn theorie - ik vond het een kauwgomtheorie, je kon er alle kanten mee uit. Nadat het proefschrift was gepubliceerd - ik heb er zelfs een paar honderd

gulden mee verdiend – schoof ik het terzijde. Ik begon te tobben over wat in de psychologie harde kennis was in plaats van modieuze prietpraat. Daarna ging ik actief op zoek naar wat die harde kern was. Skinners werk vormde vanaf dat moment een leidraad voor mijn denken.’

‘ONS EIGEN GEDRAG OVERKOMT ONS. DE CONTINGENTIES VAN DE OMGEVING
BEPALEN WAT WIJ DOEN.’

‘In die tijd leidde ik het Bureau Onderzoek van Onderwijs in Leiden. Onze eerste belangrijke klant was de juridische faculteit. We deden praktisch onderzoek naar manieren waarop het wetenschappelijk onderwijs verbeterd kon worden. Het bleek dat het uit het hoofd leren van wetten tijdens massacolleges niet zo zinnig was. Casussen oplossen moet je oefenen door middel van practica. Maar hoe los je een casus op? “Dat weten we niet, het is een kunst”, zeiden de experts, dus wilden we uitzoeken hoe men dat *de facto* deed. Dat resulteerde in het boek *Een theorie over rechterlijke beslissingen*, dat ik samen met de juristen Joan de Wijkerslooth en Job Cohen schreef en dat zich spoedig in een zekere populariteit onder juristen kon verheugen. Ons werd duidelijk dat ons werk van ruimer belang was dan alleen voor het juridisch onderwijs. Vanaf dat moment raakte ik steeds meer in het recht zelf geïnteresseerd. In 1979 werd ik benoemd voor de bijzondere leerstoel in de rechtspsychologie in Leiden. Daarnaast was ik sinds 1975 deeltijd hoogleraar in Antwerpen en runde ik nog steeds het Bureau Onderzoek van Onderwijs.

Toen ik in 1986 in Maastricht werd aangesteld, heb ik me van het privaatrecht, waarover *Een theorie over rechterlijke beslissingen* ging, in de richting van het strafrecht bewogen. De ervaringen die ik daarmee opdeed resulteerden in 1992 in *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs*, dat ik samen met Peter van Koppen en Willem Albert Wagenaar schreef. Het boek oogstte aanvankelijk nogal wat kritiek in juridische kring. In diezelfde traditie houd ik mij op dit moment bezig met causaal redeneren. De motiveringen die rechters opstellen voor hun uitspraken zijn gewoonlijk nogal summier en ondoorzichtig. Een bekend voorbeeld is de zaak uit 1997 van de zwerver die in de Amsterdamse Warmoesstraat overleed nadat hij een duw van een agent had gekregen. De agent, die ontkende de duw gegeven te hebben, kon alleen veroordeeld worden als er een causaal verband bestond tussen het overlijden en de duw. Om te zien hoe mensen daarover redeneren, hebben we de casus laten naspelen. Wat blijkt? De kennis van de afloop van de zaak – dodelijk of niet – is beslissend voor het oordeel over de causale relatie tussen de duw en het overlijden.’

‘Zoals uit mijn keuze blijkt, ben ik een min of meer rabiaat behaviorist. Men zegt wel eens “Jij bent de laatste”, maar ik denk dat ik de eerste van een nieuwe generatie behavioristen ben. Onvermijdelijk gaat de psychologie terug naar het behaviorisme. We moeten ons in ons werk losmaken van de spontane wijze waarin we in het dagelijks leven over onszelf en andermans gedrag praten. “Ja, ik dacht ...” – thuis werkt dat prima, maar in de wetenschap betekent het niets. Het dagelijks leven zit ons als gedragswetenschappers danig dwars.’

Prof. dr. Hans Crombag is emeritus hoogleraar rechtspsychologie aan de universiteiten van Maastricht, Leiden en Antwerpen. Onlangs verscheen *The Popular Policeman and Other Cases: Psychological Perspectives on Legal Evidence* van Willem Albert Wagenaar en Hans Crombag (AUP 2005).

De keuze van:

Beyond Freedom and Dignity (1972)

door **B.F. Skinner**

Indianapolis: Hackett Publishing Company 2002., € 11,80

Illusion of Conscious Will

door **Daniel M. Wegner**

Cambridge: MIT Press 2002., € 23,95

Implicit Learning and Tacit Knowledge. An Essay on the Cognitive Unconscious

door **Arthur S. Reber**

New York: Oxford University Press 1993., € 34,00

Strangers to Ourselves. Discovering the Adaptive Unconscious

door **Timothy D. Wilson**

Harvard: Harvard University Press 2002., € 22,50

The Emotional Brain. The Mysterious Underpinnings of Emotional Life

door **Joseph E. LeDoux**

New York: Touchstone 1996., € 17,50